

ARAŞTIRMA NOTU

Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Adlı Eser Üzerine Bir Değerlendirme

Hüseyin HANSU*

Hadis alanında çalışan bir araştırmacı akademik hayatının büyük bir bölümünü, bu ilmin terminolojisini, literatürünü ve problemlerini tanımakla geçirir. Zira bu alanda yazılanlar, erken dönemlerden itibaren bir insanın akademik ömrünün sınırlarını aşan bir hacme ulaşmıştır. Gün geçtikçe büyüyen ve ortaya çıkan alt dallarıyla devasa bir arşiv haline gelen hadis ilminin sadece bir bölümünde uzmanlaşmak bile oldukça zorlaşmıştır. Günümüzde bilgi teknolojileri alanında kaydedilen gelişmeler, hadis alanında yaşanan bu zorlukları aşmada da inanılmaz kolaylıklar sağlamıştır. Ancak halen büyük ölçüde klasik metotlarla çalışan hadis araştırmacılarının bu imkânlardan etkin bir şekilde yararlandığı söylenemez. Bir metindeki harflerin, karakterlerin bile bir tıkla öğrenilebildiği bir dönemde *Sahîh-i Buhârî*'de kaç hadis olduğunu söylemek için hala 9. asırda yapılmış birbirini tutmayan sayımlara müracaat edilmektedir. Bir eserdeki hadis sayısı hakkında bile tutarlı bilgi veremeyen bir araştırmacının hadis literatürünün tamamını değerlendirip doğru sonuçlar çıkarması elbette beklenemez. Bundan dolayı Hadis araştırmalarında ve hadis öğretiminde bilişim teknolojilerini kullanma ve bu metodu etkin olarak kullanmayı hedefleyen tez ve projeleri teşvik etme ve destekleme bir zaruret halini almıştır.

Mehmet Apaydın tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra kitap olarak yayınlanan *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*¹ adlı eser, bilgisayara dayalı metoduyla hadis araştırmalarında ufuk açıcı nitelikte bir çalışmadır. Bir hadis rivayetiyle ilgili bütün bilgileri bilgisayar yardımıyla en hızlı şekilde araştırmacının önüne koymayı hedefleyen bu proje, vardığı sonuçlardan ziyade kullandığı metotla adından söz ettirecek gibidir. Klasik hadis usûlüne alternatif olarak geliştirilen *Bütünsel Yaklaşım* adı verilen bu metotla, Hz. Peygamber'in sünneti hakkında daha detaylı ve güvenilir bilgiler verilebileceği ileri sürülmektedir.

1. Tezin Amacı ve Metodu

Rivayet kültürünü bilgisayar yardımıyla daha geniş bir perspektifle analiz ederek hadisleri aslına uygun olarak tespit etmeyi hedefleyen tez, bu ilimle ilgili bazı temel kabulleri yeniden tanımlamakla başlamaktadır. Buna göre bize gelen hadisler, bizzat Hz. Peygamber'e ait değil

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, hhansu@istanbul.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-9021-893X

1 İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.

sahâbenin onun herhangi bir fiili veya konuşmasıyla ilgili anlatımlarıdır.² Hadis olarak bilinen bu anlatımların her biri, aslında daha geniş bir olaya işaret etmektedir. Yani bunlar sürecin tamamının dile dökülmüş hali değil, görgü tanıkları olan sahâbenin bir olayla ilgili tikel ve düzensiz anlatımlarıdır. Tezdeki ifadesiyle birer tariktir. Dolayısıyla hadisler aslında Hz. Peygamber'in kendi sözleri değil, sahâbenin ifadeleridir. Çünkü olayı ilk defa söze döken sahâbedir.³ Bu yüzden mevcut tarikler tek başına Hz. Peygamber'in söz, fiil ya da takririni yani bir hadisin tamamını temsil edemez. Bunlar sadece ana hadisten izler taşıyan birer parçadır. Ana hadis/olay ancak bu öğelerin bir araya getirilmesinden hareketle kurgulanabilir⁴ yani yeniden inşa edilebilir. Bu kurguyu yapabilmek için öncelikle geçmiş bir olayla ilgili mevcut bilgilerin mümkün olan en kapsamlı ve en ham haline ulaşılmalıdır. Bunun için herhangi bir kaynak ayırımına gitmeden yazılı veya sözlü olarak aktarılan her türlü bilgi toplanmalıdır. Başta Kur'an olmak üzere akâid, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, tarih ve diğer bütün alanlarda telif edilen kaynaklardan toplanan bu bilgiler doğru-yalan, sahih-zayıf, fikhî, itikâdî, ahlakî gibi klasik tanımlamaların hiçbirine tabi tutulmadan olduğu gibi alınır. Buna varsa konuyla ilgili astronomi, arkeoloji gibi modern bilimlerin verileri de eklenir. Bilgisayar yardımıyla toplanan bu bilgilerdeki/tariklerdeki ortak temalar tespit edilip "ifade" olarak kodlanır. Modern habercilikteki 5N+1K kuralını hatırlatan bu temalar zaman, mekân, nesne, grup ve eylem öğeleridir. Bunlar makul bir şekilde birleştirilerek olayın aslı kurgulanır. Tespit edilen öğelerin sayısına göre kurgunun değeri artar. Başka bir deyişle bir rivayetin doğruluğu tutarlı bir kurguya imkân vermesiyle anlaşılabilir.⁵ Eğer mevcut rivayetler bir kurgu için yeterli bilgileri sunmuyorsa o zaman yeni bilgiler çıkıncaya kadar beklenir yani tevakkuf edilir.

Bu işlemde rivayetin doğruluğu klasik usûlde olduğu gibi râvisine dayanılarak değil, rivayetten hareketle tespit edilmiş olacaktır.⁶ Gerçek olayla rivayet aynı şey olmadığı için ortaya çıkan kurguya dayalı bu senaryoların kesin doğru olduğu ve olayın tam olarak bu şekilde cereyan ettiği düşünülmemelidir.⁷ Çünkü rivayet, dilin imkânları ölçüsünde olayın tamamını değil, sadece belli bir perspektifini ortaya koyabilir. Mevcut rivayetlerin hepsi bir araya getirilse bile bir olayın aslı aydınlatılamaz, önerilen bu yöntemle sadece onun varlığı tespit edilebilir.⁸ Tezin son bölümünde bu metotla incelenen bazı hadislerle yer verilmiştir. Günümüzde yapılan akademik çalışmaların bilgi toplama ve analiz etme yöntemini hatırlatan *Bütünsel Yaklaşım* metodunda belki de bu benzerlik yüzünden modern bilgi teorisinin esas alındığı belirtilmiştir.⁹

2 *Bütünsel Yaklaşım*, s. 37, 47.

3 *a.g.e.*, s. 69.

4 *a.g.e.*, s. 59.

5 *a.g.e.*, s. 314.

6 *a.g.e.*, s. 67.

7 *a.g.e.*, s. 327.

8 *a.g.e.*, s. 67.

9 *a.g.e.*, s. 312.

2. Tezin Gerekçeleri

Tezde, *Bütünsel Yaklaşım* metodunun hadisleri tespitinde daha güvenilir bir yol olduğuna odaklanmak yerine klasik usûlün eleştirisine ağırlık verilmiştir. Bu usûlün çıkmazlarına ve zararlarına dair kullanılan abartılı üslup, yeni metodun izahını adeta gölgede bırakmıştır. Hadis ilminin ilgili ilgisiz her konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunulması, hem tezin anlaşılmasını ve takibini zorlaştırmış hem de çoğu bilgi yetersizliğinden kaynaklanan pek çok hataya düşülmesine neden olmuştur. Tezde önerilen yeni metodu tanıtmayı ve değerlendirmeyi hedeflediğimiz bu yazıda söz konusu eleştirilere de temas edilecektir. Bu çerçevede tezin metodu ve mevcut usûle getirdiği katkı, yazarın klasik usûle yönelttiği temel eleştirilerle birlikte ele alınacaktır. Tezin üç temel gerekçesi 1 – hadislerin eksik nakledildiği, 2 – isnâd metodunun nesnel bilgi sağlayamayacağı ve 3 – mevcut hadis değerlendirme ve tasnif metodlarının bilgi kayıplarına yol açtığı şeklindedir.

2.1. Hadisler Eksik Nakledilmiştir

Teze göre Hz. Peygamber hakkında nakledilen bilgiler eksik ve taraflıdır. Çünkü sahâbe Hz. Peygamber’le ilgili hatıralarını mümkün olduğu kadar ayrıntılı olarak anlatmış olmasına rağmen, râviler tarafından sadece sünnet ihtiva eden veya öyle olduğu sanılan hadisler aktarılmıştır. Bunlar da ihtisar, taktîf veya manen rivayet gibi yöntemlerle iyice tanınmaz ve anlaşılmasız hale gelmiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber’i doğru anlayabilmemiz için sadece parça parça söz, fiil ve takrirleri değil, sünnet ihtiva edip etmediğine bakmaksızın onun hayatı ve dönemiyle ilgili her türlü bilgi rivayet edilmeliydi. Buna göre örneğin Hz. Peygamber’le ilgisinden dolayı Ebû Leheb’in doğum ve ölüm tarihi de en az Hz. Peygamber’inki kadar önemli bir bilgidir.¹⁰ Şu hâlde sünnet ihtiva etmediği¹¹ veya Kur’ân’a uygun olmadığı düşünüldüğü için¹² terkedilenler dâhil o dönemle ilgili mevcut bilgilerin tamamı taranarak her hadisin aslı mümkün olduğu oranda yeniden ortaya çıkarılmalıdır.

Bu seçmeci tutumda sahâbe döneminde yapılan bazı hataların dikkate alınmamasının da etkili olduğu belirtilmiştir.¹³ Zira sahâbe bazen sadece kişisel eğilimlerine uygun rivayetleri aktarabilmiştir.¹⁴ Sahâbî olmak bir erdemdir ama bu onun bilgiyi doğru aktardığının bir garantisi değildir.¹⁵ Klasik sistemde eleştiri dışı tutulan sahâbenin bu ihtilaflardaki rolünün görmezden geldiği ileri sürülmüştür.

Rivayet sürecinde dinî bilginin yani sünnetin öncelendiği ve bunun da tabii bir durum olduğu açıktır. Ancak bu hadisçilerin dinî bilgi dışında hiçbir şey nakletmedikleri görüşü

10 a.g.e., s. 183.

11 a.g.e., s. 128.

12 a.g.e., s. 182.

13 a.g.e., s. 128.

14 a.g.e., s. 129.

15 a.g.e., s. 71.

doğru değildir. Nitekim bugün câhiliye dâhil o dönemle ilgili bütün bilgilerimiz yine onların anlatımına dayanmaktadır. Onların aktardıkları bilgiler olmasaydı bugün o dönemle ilgili bilgilerimiz sadece Kur'ân'da anlatılanlarla sınırlı olacaktı. Yazarı bu düşünceye iten sebep hadisle sünnet arasındaki farkın dikkate alınmamış olmasıdır. Hadis ve sünnet kelimeleri, günlük dilde birbirinin yerine kullanılsa da Hadis ilminde aynı anlama gelmezler. Hadis, doğumundan vefatına kadar teşri' değerine bakılmaksızın Hz. Peygamber'e nispet edilen her türlü bilgiyi ifade eder. Buna onun risâlet öncesi hayatı da dâhildir. Hatta ondan izler taşıdığı veya açıklamasına yardımcı olacağı için sahâbe ve tâbiûnun konuyla ilgili açıklamaları da mevkûf ve maktû' kaydıyla hadis kapsamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla hadisçilerin dilinde bu kavram, sünnet ihtiva edip etmediğine bakmaksızın bu zaman dilimindeki bilgilerin hepsini ifade eder.

Sünnet ise, Hz. Peygamber'in, risâletinin başlangıcından vefatına kadar teşri' değeri olan söz ve fiilleridir. Sünnetleri de hadis aracılığıyla öğreniriz ama her hadisin mutlaka bir sünnet ihtiva etmesi gerekmez. Hz. Peygamber'in Mekke'de doğmuş olduğu bilgisi bir hadistir, ama Mekke'de doğmak sünnet değildir. Herhangi bir hadis kitabına bakıldığında hadis ve sünnet arasındaki bu ayırım rahatlıkla görülebilir. Mesela Buhârî'nin ilk kitabının ilk hadisi olan vahyin başlangıcını anlatan hadis bilgi amaçlı olup herhangi bir sünnet ihtiva etmez. Ya da Hz. Peygamber'in soy kütüğü hakkında bilgi veren İbn Abbâs rivayeti¹⁶ veyahut da aynı bölümdeki Hz. Muhammed'in 40 yaşında peygamber olduğu, 13 sene Mekke'de, 10 sene Medine'de kaldığı sonra orada vefat ettiği bilgileri birer hadistir ama bunlar herhangi bir sünnet ihtiva etmez. Hadis kitaplarında bu türden azımsanmayacak oranda bilgi vardır. Hz. Peygamber dönemiyle ilgili bu türden bilgilerin eksik gelmesinin nedeni, sünnet ihtiva edip etmemesinden ziyade biraz da bir olayı bütün ayrıntılarıyla söze döküp aktarmanın imkânsızlığıyla ilgilidir. İletişim imkânlarının gelişmişliğine rağmen bugün de bir olayı bütün ayrıntılarıyla aktarmak mümkün olamamaktadır. Bu bilgilerin eksikliğinden dolayı birçok hadis olaydan bağımsız mücerret bir söz gibi durmaktadır.

Tez biraz da bu boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Hadislerin mücerret vecizelerden ibaret olmadığı, geniş bir olayın sonucuyla ilgili anlatımlar olduğu, gerçeklikten kopuk soyut ifadeler olmadığı, bunların bir sürece işaret ettiği, bu süreç bilinmeden doğru anlaşılacakları kaygısından hareket edilmiştir. Bu, önceki âlimler tarafından da dikkat çekilen önemli bir tespittir. Mesela hadisin manasının anlaşılmasını red gerekçesi yapanlara karşı çıkan Câhız da rivayetlerin çoğunun mücerret lafızlardan ibaret olduğunu belirtmiştir. Ona göre râviler olayın tamamına şahit oldukları halde sebep ve illeti zikretmeden sadece lafzın zahirini rivayet etmekle yetinmişlerdir. Şayet rivayetler sebep ve delileriyle birlikte nakledilmiş olunsaydı bu sorun yaşanmayacaktı.¹⁷

16 Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr 28.

17 Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbü'l-Hayevân* (nşr. Abdüsselâm Harun), Mısır: Mektebetü Mustafa el-Hâlebi, 1940, I, 339.

Bazı rivayetlerin manasının anlaşılmasında bu eksik bilgilerin rolü büyüktür. Ancak tezde her hadisin mutlaka bir hikâyesinin olması gerektiği beklentisi, Hz. Peygamber dönemiyle ilgili bilgi eksikliğinin çok daha ileri boyutlarda olduğu düşüncesini doğurmuştur. Hadisler her zaman bir olay olarak görülemez. Tıpkı bazı âyetler gibi pek çok hadisin de mutlaka bir hikâyesinin olması gerekmez. Hadislerin çoğu didaktik bilgiler ihtiva eder. Bu bilgiler ya bir inanç ilkesi ya da ahlâkî bir öğüt veya ahkâmla ilgili bir kuraldır. Bunlar tıpkı bir şiir gibi zaman ve mekândan bağımsız olarak öğrenilir ve öğretilir.

Tezde Hz. Peygamber dönemiyle ilgili bilgilerin yetersizliği veya tutarsızlıklarının sebeplerinden biri de sahâbenin bu konudaki taraflı tutumuna bağlanmıştır. Teze göre sahâbenin Hz. Peygamber döneminde yaşanan olaylar karşısında tarafsızlıklarını koruyamayacağı ve bunu rivayetlere yansıtmış olabileceği ihtimali dikkate alınmalıdır. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra sahâbenin sünnetin mahiyetiyle ilgili farklı açıklamaları da¹⁸ bu ihtimali güçlendirir. Oysa hadisçiler sahâbeyi adâlet ve zabt açısından değerlendirme dışı tutarak bu sorunu görmezden gelmişlerdir.

Sahâbe arasında sünnet konusunda yaşanan tartışmalara bakıldığında çoğunlukla sünneti terk etmek veya ona aykırı davranmakla ilgili endişeler olduğu görülür. Tezde konuyla ilgili somut bir örnek verilmediği için adâlet sıfatlarının nasıl zedelendiğine dair bir yorumda bulunmak zordur. İhtilafları her zaman kişisel zaafırlara bağlamak doğru olmadığı gibi bir rivayetin asılsız olduğuna bağlamak da doğru değildir. Nitekim tezde de belirtildiği üzere bizzat Hz. Peygamber'in kendi sünnetine muhalif davrandığı durumlar vakidir.¹⁹ İnsan olmaları hasebiyle her insan için geçerli olan zaafırlar elbette sahâbe için de geçerlidir. Ancak sahâbenin bu zaafırlarını asgari düzeye indirecek niteliklere sahip olduğunu da göz ardı etmek gerekir.

Zabta gelince sahâbenin hadisleri algılama yeteneklerine ve hafıza kapasitelerine göre rivayetleri naklettikleri, dolayısıyla eksik aktarmış olmalarının mümkün olabileceği, konuyla ilgili eserlerde sıkça rastlanan bilgilerdir. Ancak buradaki tutarsızlık hadisçileri râvilerde adâlet ve zabt ölçülerini dikkate aldıkları,²⁰ sahâbede ise bunu dikkate almadıkları için eleştirmektir.

Hadis kaynağı olarak sahâbeyi göstermek de isabetli bir yaklaşım olarak görülemez. Başta takriri sünnetler olmak üzere bazı hadisler için böyle bir iddiada bulunulabilir. Nitekim klasik usûlde de mesela Enes'in hadisi, Ebû Hüreyre'nin hadisi gibi tabirler bu inceliğe işaret eder. Ancak bütün hadisler için böyle bir genelleme yapılamaz. Mesela dualar, zikirler, ezan lafızları, kıraat farklılıkları, veciz ifadeler gibi birçok hadisin lafzı için böyle bir iddiada bulunmak zordur. Bu tür genellemelerde bulunmak Hz. Peygamber'in asıl sözlerinin bize hiç ulaşmadığını, sadece onun sözlerine dair sözlerin ulaştığını kabul etmek anlamına gelir. Bu

18 *Bütünsel Yaklaşım*, s. 128.

19 *a.g.e.*, s. 182-3.

20 *a.g.e.*, s. 86.

durumda niçin sözlerinin aslı değil de bu sözlere dair sözlerin geldiğinin makul bir izahı gerekir. Böyle bir iddia ayrıca “Resulûllah’ı şöyle derken işittim” veya “Resullûlah’tan şunu duydum” diyen bütün sahâbileri – haşa – töhmet altında bırakmak anlamına gelir.

2.2. İsnâd Metodu Nesnel Bilgi Sağlayamaz

Teze göre bilgi kaybına yol açacağı için râviyi adâlet ve zabt açısından incelemek gereksiz ve zararlıdır.²¹ Zira râvinin adâlet ve zabtı hakkında verilen hükümler öznel, mevcut biyografi koleksiyonlarında râviler hakkında verilen hükümler bu yüzden çelişkili, tutarsız ve taraflıdır²² ve bunları denetleyen bir mekanizma bulunmamaktadır.²³ Sadece adâlet ve zabt incelemeleri değil, klasik tahammül ve eda yöntemlerinin başında gelen sema ve kıraat da işlerliğini yitirmiş ve nostaljik bir temayüle dönüşmüştür.²⁴ Bu yüzden artık işlevselliğini tamamen yitiren cerh ve ta’dil sistemi terk edilmeli,²⁵ nesnel bilgi sağlamak için rivayetlerin tespitinde râvinin kişiliği değil de rivayetleri esas alınmalıdır.²⁶

Kuşkusuz isnâd, kutsal bir metot değildir, o dönem bilginin güvenilir bir şekilde aktarılması için bulunmuş bir çözümdür ve bugüne kadar da alternatifi bulunamamıştır. Şayet bundan daha iyi bir metot bulunursa hadis rivayeti adına bundan sadece memnuniyet duyulabilir. Nitekim alternatif bir metodoloji iddiasında olan bu tez de klasik bilgi teorisi dışına çıkamamıştır, zaten bilgi teorisine göre başka bir yolu da yoktur. Zira ister klasik ister modern olsun bütün bilgi teorilerine göre geçmiş bilgisine ulaşmanın yegâne yolu haberdir. Sadece fizikî âlem hakkında bilgi verebilen akıl ve duyular gayb âlemi ve geçmiş hakkında bize hiçbir şey söyleyemez. Çünkü geçmiş, tecrübe alanımız dışında kalmıştır, onun hakkında ancak haber yoluyla bilgi sahibi olabiliriz. Yani tecrübe alanımız dışında kaldığı için bilginin nesnesine doğrudan ulaşmamız imkânsızdır. Biz ancak bilginin nesnesi/konusuna şahit olmuş tanıkların bildirdiği kadarını bilebiliriz. Nitekim *Bütünsel Yaklaşım*’da da tanık bilgisine başvurulmaktadır.

Gerçi tezde doğrudan isnâda değil de isnâdda yer alan râvilerde adâlet ve zabt gibi bazı niteliklerin aranmasına karşı çıkılmaktadır. Zira yazara göre cerh-ta’dil değerlendirmeleri görecelidir ve bilgi kaybına yol açabilir. Âdil olmak doğru bilginin garantisi değildir. Âdil olmadığı gerekçesiyle terk edilen bir râvinin bilgisi daha değerli olabilir. Mesela sahâbî olmak erdemdir, ama bu her söylediğinin doğru olduğu anlamına gelmez. Müttaki râvi ile fâsık râvinin haberi arasında fark yoktur. Çünkü fâsık bazen doğru söylediği gibi müttaki de bazen yalan söyleyebilir. Şu hâlde, râvi hakkındaki olumlu ya da olumsuz değerlendirmeler, bilginin doğruluğunun ölçütü olamaz. Doğru ve yalan hükümleri, habere sonradan yüklenilmiş

21 a.g.e., s. 86.

22 a.g.e., s. 88.

23 a.g.e., s. 86.

24 a.g.e., s. 94.

25 a.g.e., s. 86.

26 a.g.e., s. 93.

değerler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla haberin/bilginin aslında var olmayan bir değer yüklenilerek onun nesneliliğinin bozulduğu düşünülmektedir. Bu tür değerlendirmelerden tamamen arındırıldığında bilginin ham ve işlenmemiş haliyle karşı karşıya kalacağımız kabul edilmektedir.

Hâlbuki bir haberin doğruluğu, bu haberin kaynağı olan râvinin doğruluğuna bağlıdır. Çünkü haberin konusuyla o muhatap olmuştur. Biz ancak onun bildirdiği kadarıyla bilebiliriz. Bu yüzden klasik metotta haber incelemeleri büyük ölçüde isnâd üzerine yoğunlaşmıştır. Bilgi teorisi açısından doğru olan da budur. Hadis ilminin konusu bir sözü “Hz. Peygamber söyledi mi söylemedi mi?” meselesidir. Bunu öğrenmek için de dürüst râvinin tanıklığına başvurmaktan başka bir yol yoktur. Bu sorunun cevabı metinden/haberden hareketle verilemez. $2 \times 2 = 4$ doğru bir önermedir, ama bu doğruyu Hz. Peygamber’in söyleyip söylemediği metinden hareketle tespit edilemez. Metin incelemeleri sadece râvinin tutarlılığını teyit için kullanılabilir. Mu‘tezile ve Ehl-i rey’in hadis kabulünde metin tenkidini önceledikleri doğru değildir. Onlar da râvi incelemesini gerekli görürler, ancak haberin doğruluğu için bunu yeterli görmezler. Râvinin tutarlılığını teyit için metin incelemesine de başvururlar.

Zaten doğruluk ve yanlışlık/yalan hükümleri haberin konusunun/nesnesinin doğruluğu veya yanlışlığıyla ilgili değil, nesnenin bulunduğu halin ifadesidir. Bu yüzden doğruluk, haberle haberin konusu arasındaki uygunluk olarak tarif edilir. Yalan veya yanlış ise doğrunun tahrifatıdır, yani bir nesneyi olduğundan farklı göstermedir. Dolayısıyla reel bir varlığı olmayan yalan bir haberin terki bilgi kaybı değildir. Aynı şekilde bilginin orijinal hali olan “doğru”ya taraf olmak da nesneliliğe aykırılık olarak görülemez.

Şu halde râvinin dürüstlüğü anlaşılmadan haberin doğruluğu hakkında bir fikir yürütülemez. Dürüstlük de bir kişide adâlet ve zabt vasıflarının bulunmasıdır. Yani bilgiyi doğru bir şekilde alıp doğru bir şekilde aktardığının tespitidir. Âdil sayılan bir râvi bazen yalan söyleyebilir veya âdil sayılmayan bir râvi de bazen doğru söyleyebilir. Ancak bunlar istisnai durumlardır. Âdillik ve fâsıklık kişinin genel durumuna göre verilen hükümlerdir, aksi bir kanıt olmadığı sürece de geçerlidirler. Fâsıklık da sünnete uyup uymamakla değil, kişinin doğruluk vasfıyla ilgili bir hükümdür. Bu da ya sözlerindeki tutarsızlık ya da sözüyle davranışı arasındaki tutarsızlık şeklinde tezahür eder. Nitekim tezde de cerh-ta‘dîl kriterlerini itikâdî ve fikhî anlayışların baskısından kurtararak kuşatıcı doğruluk (ne demekse), dürüstlük ve takva kültürünün esas alınması önerilirken²⁷ râvide bazı kriterlerin aranması gerektiği kabul edilmiş olmaktadır.

Cerh-ta‘dîl hükümleri ictihâdî olduğu için makul oranda tutarsızlıklar içerebilir. Mezhebî endişeler vb. nedenlerden dolayı bu konunun istismar edildiğine dair pek çok örnek de bulunabilir. Ancak bütün bunlar, cerh-ta‘dîl ilmini gereksiz ve zararlı göstermeyi haklı kılmaz.

27 a.g.e., s. 84.

Râvinin zabt açısından incelenmesine gelince bu da râvinin unutkanlık, hata gibi tabii nedenlerle bilgiyi zayıf edip etmediğini incelemek demektir. Bir râvinin zabt sahibi olduğuna hafıza ölçerle değil, aktardığı bilgilerin doğruluğu kontrol edilerek karar verilir ki bu tezin amacına da uygun düşmektedir. Buna da karşı çıkılmış olması herhalde klasiğe ait hiçbir şeyin doğru olmayacağı önyargısından olsa gerektir. Semâ ve arz metotları hakkında söylenenlerde de aynı bakış açısı görülmektedir. Çünkü tezin amacı bir hadisin aslını ortaya koymak olan kimse, bir bilgiyi bizatihi ilk kaynağından almak demek olan semâ, ya da ilk kaynağından teyit/kontrol demek olan arzı nostaljik bir eğilim olarak görmez. Nitekim tezde de zabt kontrolünün yetersizliğinden kaynaklanan bilgi kayıplarına işaret edilmiştir.²⁸

2.3. Hadis Değerlendirme ve Tasnif Metotları Bilgi Kaybına Yol Açmıştır

Teze göre sadece râviyle ilgili değerlendirmeler değil hadislerin taktîf, ihtisar, itikâdî ve fikhî görüşlere göre tasnif edilmesi (tezdeki tabiriyle “süzme”ye tabi tutulması), sahih-zayıf gibi değerlendirmelere tabi tutulması da ciddi bilgi kaybına, hatta tahrifata yol açmıştır. Bu da doğru bilgiye ulaşmayı zorlaştırmıştır.²⁹ Buhârî ve Müslim’in eserleri dâhil hadis kaynaklarının büyük bir kısmı, rivayetleri kendi değerlerinin süzgecinden geçirerek aktarmışlardır.³⁰ Oysa çeşitli gerekçelerle terk edilen rivayetler bilgi kaybıdır ve bunlar sahih olduğu düşünülen bilgilerden daha değersiz değildir.³¹ Hatta detaylı bilgiler ihtiva ettiği için terk edilen rivayetlerin daha değerli olduğu bile söylenebilir.³² Dolayısıyla rivayetlerin bu tür değerlendirmelerden, tezdeki ifadesiyle fikhî ve itikâdî endişelerin baskısından arındırılarak yeniden kazanılması ve hadislerin aslını inşa etmede kullanılması önerilmektedir.

Tedvin sürecinde ileride değerlendirilir düşüncesiyle sahihlik ihtimali düşük olan hadislerin de derlendiği bilinen bir husustur. İlk tedvin örnekleri olan ve işlenmemiş bir bilgi deposunu andıran müsnedler, musannefler bu türden örneklerle doludur. Hadisçiler pratik endişelerle bu koleksiyonlardaki rivayetleri sıhhatlerine ya da ihtiva ettikleri konulara göre ayıklarken, geri kalanlarını da muhafaza ettiler. Bu tür rivayetler daha düşük derecedeki hadis koleksiyonlarında toplandılar. Müstedrekler, müstahrecler, mu’cemler, terğib ve terhib koleksiyonları hep bu hassasiyetin ürünü olan çabalardır. Hatta Taberî, Hatîb el-Bağdâdî, İbn Kesîr örneklerinde olduğu gibi doğru yanlış olduğuna bakmaksızın bir konudaki bütün rivayetleri derleyen ansiklopedik eserler bile oluşturuldu. Zaten bu tür bilgileri derleyen eserler telif edilmeseydi böyle bir tez de hazırlanamazdı. Zira tezi farklı kılan malzemenin çoğu bu tür eserlerden alınmadır.

28 *a.g.e.*, s. 91-2.

29 *a.g.e.*, s. 67.

30 *a.g.e.*, s. 61.

31 *a.g.e.*, s. 77.

32 *a.g.e.*, s. 80.

Bilgi kaybını önleme hassasiyetinin zamanla hadis ilminin temel sorunlarından birine dönüştüğü de unutulmamalıdır. Zira her ayıklanma sürecinden sonra yanlışlığı tespit edilen rivayetler, özellikle geç dönemlerde tekrar tekrar çeşitli isimler altında sahih rivayetler arasına dâhil edilmeye çalışılmıştır. Bu rivayetlerden nice mezhepler, din ve peygamber tasavvurları veya yazarın tabiriyle nice kurgular ve senaryolar çıktığını görmek için mezhepler tarihine bakmak yeterlidir. Ancak tezde bu konuda yeterince hassasiyet gösterilmediği, tersine zayıf olduğu tespit edilen rivayetlerin daha çok önemsendiği gibi bir eğilim de gözden kaçmamaktadır.

Tezde ısrarla hadislerin itikâdî ve fikhî endişelere göre ayıklandığı iddia edilmektedir. Hâlbuki tasnif döneminde yapılan işlem hadisleri, ihtiva ettikleri konulara göre tertip etmektir. Ama bu sadece bir düzenlemedir, iddia edildiği gibi ayıklama değildir. İhtisar ve taktîf de ayıklama değil, bir tasnif işlemidir. Şayet tasnif işlemi bilgi kaybı olarak değerlendirilecekse, aynı şey tezde önerilen kurgular için de geçerlidir. Çünkü burada da bazı bilgilerin ilavesi ya da terki söz konusudur. Ehl-i hadis ve Ehl-i rey çatışması biraz da hadislerin bu tür müdahalelere maruz kalmasına karşı çıkmayı ifade eder. Öte yandan *Sahîh-i Buhârî*'de onlarca bid'atçı râvinin varlığı dururken, hadis musanniflerinin bilgileri süzdüğü genelleme-sinde bulunulamaz.

Siyer ve megazi yazarlarının rivayetlerinin toptan zayıf olarak nitelendirilmiş olması, iddia edildiği gibi sünnet ihtiva edip etmemesiyle değil, bu bilginin güvenilirliğiyle alakalıdır. Bu bilgileri yeterince teyit etmeden naklettikleri söz konusu yazarların kendileri tarafından da kabul edilmektedir. Bunların cerh edilmesinin nedeni de kişisel husumet ya da tarih düşmanlığı değil, yalan yanlış bilgi aktarmalarıdır. Bu bilgilerin hadislerin tespitinde veya anlaşılmasındaki katkısına kimsenin itirazı olamaz. Nitekim Şafii eserlerinde sıklıkla *ehlü'l-meğâzî*'nin rivayetlerine atıfta bulunur ve bunların bir haber üzerinde icma etmelerini haber-i vâhiden daha değerli bulur.³³ Kaldı ki zayıf bilgi gereksiz bilgi olarak değerlendirilmemiş ve aynı gelenek içerisinde varlığını koyarak günümüze kadar gelmiştir.

3. Tezin Fikrî Arka Planı

Bütünsel Yaklaşım metoduyla her ne kadar bir olayı anlama ve yorumlamayı değil, onu tespit etmeyi amaçladığı³⁴ yani tezin bir nevi *rivâyetü'l-hadis* (birinci anlama düzeyi) olduğu, dolayısıyla ikinci anlama düzeyine geçilmeyeceği taahhüt edilmişse de yazar bu taahhüdüne bağlı kalamamış, bir sünnet ve din anlayışı ortaya koyma girişiminde de bulunmuştur. Ancak bu girişim hayırlı olmuş ve tezin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Zira *Bütünsel Yaklaşım* metoduyla ortaya konulmak istenen bilgi anlayışı, peygamber, sünnet ve sahâbe tasavvuru

33 Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1358/1939, s. 139.

34 *Bütünsel Yaklaşım*, s. 331.

kendine özgüdür. Bu anlayışta hadis bilgiye, peygamber tarihî bir şahsiyete, sünnet bu şahsiyetin sorunlara getirdiği çözüm önerilerine, sahâbe de bunları görüp bize aktaran tarafsız bir görgü şahidine dönüşmektedir. *Bütünsel Yaklaşım* metodu da ancak böyle bir anlayışta istenilen sonucu verebilir. Aksi takdirde bu yeni yöntemle tespit edilebilir denilen sünnet ve hadisin, geleneksel anlamdaki sünnet ve hadis olduğu yanlışına düşülecektir. Bu anlayışlara kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

3.1. Bilgi Tasavvuru

Tezde profan, değerden arındırılmış bir bilgi anlayışı savunulur. İster doğru ister yalan olsun her haber bilgi muamelesi görmektedir. Yalan-yanlış kabul edilen haberler de tezin sistematüğinde kendine önemli bir yer bulabilmiştir. Hatta karşıt bilgi daha doğru olabilir mantüğundan hareketle bu tür rivayetlerin daha çok dikkate alındığı bile söylenebilir. Amaç, olabildiğince nesnel bilgi sağlamaktır. Sadece dinî bilgi aktarmak ya da sadece dindar kişilerden bilgi almak tarafsızlığa aykırıdır. Hadisçi de sadece sünnet bilgisini aktardığı için taraflı davranmıştır. Hâlbuki hadisçi “her türlü bilgi”yi aktarmalıydı. Geçmiş bilgisini ifade etmek üzere hadis yerine daha nötr bir kavram olan olay kelimesinin tercih edilmesi bu endişeden kaynaklanmış olabilir.

Hâlbuki hadis ilminin konusu nebi olması yönüyle Hz. Peygamber, amacı da onun sözlerini aslına uygun olarak aktarmaktır. Hadisçilerin sadece bu amaca uygun bilgilerin rivayeti üzerinde yoğunlaşmasından daha doğal bir şey olamaz. Tıpkı fizik alanında fizikçilere, tıp alanında tıpçılara güvenmek taraflılık olarak değerlendirilemeyeceği gibi hadis alanında da konunun uzmanları oldukları için hadisçilere güvenmek taraflılık olarak görülemez. Bundan dolayı hadisçiler “bu ilim dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin” demişlerdir. Haklı olarak dinî bilginin müşrik, fâsık, yalancı vb. dinin hasımlarından alınamayacağını belirtmişlerdir. Çünkü hasmın bu konuda doğru bilgi vermeyeceği aşikârdır. Oysa tezin metoduyla yalancıdan bilgi almakta bir mahzur görülmemektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki hadisçilerin bu konudaki hassasiyetleri dinî bilgi ile sınırlıdır. Dinî olmayan konularda sadece fâsıktan değil, Yahudi ve Hıristiyanlardan da bilgi alınmasında bir sınırlama bulunmamaktadır. Kur’ân’da fâsıkın haberinin alınması yasaklanmış sadece tahkik edilmesi emredilmiştir. Ancak tezde nesnellik konusu o kadar abartılmış ki bir rivayetin muhtevasının Kur’ân, akıl ve mantık ilkelerine arz edilmesine veya dinî anlamaya tabi tutularak kabul veya reddine bile karşı çıkılmaktadır. Dinî bilginin incelendiği bir tezde dinî ölçütlerin kullanılmasına karşı çıkılması anlaşılır bir durum değildir. Âdil bir râvi ile fâsık bir râvinin haberi, doğru kaynakla zayıf kaynak, aktarılan bilgiyle aktarılmayan bilgi arasında bir fark olmadığı düşünülecekse doğru ile yalan arasında da bir fark olmadığı iddia edilmek durumundadır. Eğer buradaki endişe bilgi kaybı ise nesnellik adına doğru ile yanlış, âdil ile fâsıkın haberini eşit görmek daha çok bilgi kaybına yol açar.

Nesnel bilgiye ulaşmak için karşıt bilgiyi de hesaba katmak bir ölçüde makul görülebilir. Ancak bunu kurguya imkân vermesine göre kabul veya reddetmek de göreceli bir tavrıdır. Hasımların söyledikleri dikkate alınmalı ama özellikle kasıtlı bir karşı propaganda yani hadis uydurma faaliyeti söz konusu ise bu durumun nasıl bir sonuç vereceği değerlendirilmelidir. Hâlbuki tezde nesnellik adına hasmın bilgisine yani zayıf bilgiye daha çok itibar edildiği görülür.³⁵ Batılı araştırmacılarda sıkça karşılaştığımız bu mantıkta karşıt bilgi her zaman daha makbul görülür. Zira doğru kabul edilen bilgi taraflı bilgi olarak değerlendirilir. Oysa bir kimsenin hasmı hakkında doğru söylemediği esastır. Dolayısıyla bir kimsenin hasmı hakkında söyledikleri dikkate alınabilir ama esas alınamaz.

Tezde bilgi konusundaki karışıklıklardan biri de “dinî bilgi” ile “din hakkındaki bilgi” konusudur. Bu iki bilgi türü aynı zannedildiği için, klasik metoda dayalı bilgi inanca dayalı, *Bütünsel Yaklaşım*’la sağlanan bilgi ise bilimsel olarak nitelendirilmiştir.³⁶ Oysa bilgi tasniflerinde dinî bilgi tabiri vahiy bilgisini ifade eder ve inanca dayalı bilgiden de bu kastedilir. Akaid, fıkıh, hadis gibi herhangi bir alanda din hakkında yapılan inceleme ve yorumlar ise beşerî çabalar ve inanca değil akli muhakemeye dayanır. Bu tür bilgi de fevkalâde bilimsel bir yolla ortaya konulabilir. Bilimsellik aslında daha çok deneysel yöntemlerle elde edilen bilgiler için kullanılan bir kavramdır. Sosyal bilimlerde ise bu kelime, bir önermeyi deney yoluyla test etmeyi değil, mantıklı ve tutarlı bir şekilde temellendirmeyi ifade eder. Dolayısıyla bir hadisçi ya da fıkıhçı da dinî bir hükmü fevkalâde mantıklı ve tutarlı bir yolla, yani bilimsel bir şekilde temellendirebilir. Onun inançlı bir insan olması ya da üzerinde çalıştığı konunun inançla ilgili olması ortaya koyduğu bilgiyi, inanca dayalı bilgi olarak nitelendirmeyi gerektirmez. Bu açıdan bakıldığında *Bütünsel Yaklaşım*’la isnâd metodunun bilgiye ulaşma yolu arasında bir fark yoktur. Sadece hangisinin daha tutarlı ve nesnel bilgi sağladığından bahsedilebilir.

3.2. Peygamber ve Sünnet Tasavvuru

Tezde tasvir edilen peygamber ve sünnet anlayışı da büyük ölçüde yukarıda özetlenen bilgi anlayışının etkisinde şekillenmiştir. Buna göre Hz. Peygamber bir beşerdir, onun sünneti de karşılaştığı çeşitli sorunlara dair bulduğu beşerî çözümlerdir. Onun risâlet misyonu ile bu beşerî tabiatı birbirine karıştırılmamalıdır.³⁷ Risâlet misyonu, bütün peygamberlerin ortak mesajı olan tevhid davetidir.³⁸ Bu misyon bir tarafa bırakılırsa, Hz. Peygamber çağlar üstü bir deha değil, tarihi bir şahsiyettir. Risâlet görevini yerine getirirken Hz. Peygamber, bir insanın kabiliyetleri ve sınırları içinde hareket etmiştir ve 23 yıllık nübüvvet hayatı boyunca birbirinden oldukça farklı davranışlar sergilemiştir.³⁹ Sünnet dediğimiz şey onun bu

35 a.g.e., s. 80.

36 a.g.e., s. 312, 331.

37 a.g.e., s. 22.

38 a.g.e., s. 23.

39 a.g.e., s. 183.

süreçte karşılaştığı problemlere getirdiği çözüm önerileridir.⁴⁰ Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra sünnetin mahiyetiyle ilgili pek çok tartışmanın ortaya çıkması sünnetin beşerî bir faaliyet olmasının tabii bir sonucudur.⁴¹ Sünnetin farklı tanımlarının olması da bu karakterinden kaynaklanmıştır.⁴² Şu halde Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini evrensel kabul etmek veya onlar arasında tutarlılık aramak beyhude bir çabadır. Her tarihî şahsiyetin olduğu gibi onun önerileri de zamanın ilerlemesiyle sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Kendi döneminden uzaklaştıkça bu makas daha da açılmış, sahâbe, tâbiün sözlerinin eklenmesine, kıyas yoluyla çözümler üretilmesine hatta hadis uydurulmasına rağmen bu çözümsüzlüğün önüne geçilememiştir.⁴³ Hz. Peygamber çağlar üstü bir deha olduğu kabul edildiği sürece de bu makas giderek açılacaktır.⁴⁴ Pek çok filozof, âlim, şair, devlet adamı, komutan ve liderde olduğu gibi onun meydana getirdiği tarihsel dalganın da etkisinin giderek zayıflaması kaçınılmaz bir sonuçtur.⁴⁵

Tezde sünnetin sadece taabbudî ve teşrîî değerinden değil, aynı zamanda normatif özelliğinden de tecrit edilmesi önerilmektedir. Buna göre sünnet Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinin bizatihi kendileri değil, eylemlerin arkasındaki içkin bir değer,⁴⁶ hadislerin bütününden çıkarılan yorumdur.⁴⁷ Hatta dinin kendisi de normatif bir değer olmayıp âyet ve hadislerin bütününden çıkan bir olgudur.⁴⁸ İman veya onun deyimiyle içkin bir değer olarak sabittir ama salih amel belli bir formla sınırlandırılmak zorunda değildir. Form veya kalıp zamanla değişse de amaç veya saikler sabit kalacağından her dönem yaşanabilir bir sünnet anlayışına sahip olmuş oluruz. Onun davranışlarını aynen taklit hem sünnetin içini boşaltır hem de belli bir dönemle sabit bırakıp dini, hayatın dışına iter. Öyleyse Hz. Peygamberin sünneti onun söz, fiil ve takrirlerinin bizatihi kendisi değil, bu eylemleri yönlendiren ilahî ve vicdanî saikler bütünüdür.⁴⁹ Onun yüce ahlâkıdır, yani hikmeti, erdemi ve karizmasıdır.⁵⁰ Sünneti kalıp veya form olarak algılamamanın sakıncaları, tükürme yasağıyla ilgili rivayet örneği üzerinden anlatılmıştır.⁵¹

Hadisler de bu ahlâkın tespit edilebileceği metinlerdir, verilerdir. Sahâbe ise olay olarak tarif edilen bir hadisle ilgili görüp duyduklarını aktaran tarafsız bir görgü şahidi ya da gözlemci olarak tasvir edilmektedir.⁵² Buna göre bize hadis olarak gelen bilgilerin kaynağı

40 *a.g.e.*, s. 23.

41 *a.g.e.*, s. 128.

42 *a.g.e.*, s. 60.

43 *a.g.e.*, s. 23.

44 *a.g.e.*, s. 18.

45 *a.g.e.*, s. 22.

46 *a.g.e.*, s. 332.

47 *a.g.e.*, s. 134, 143.

48 *a.g.e.*, s. 59.

49 *a.g.e.*, s. 133.

50 *a.g.e.*, s. 132.

51 *a.g.e.*, s. 132.

52 *a.g.e.*, s. 37, 52, 69.

Hız. Peygamber değil, sahâbedir. Çünkü Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri herhangi bir sahâbî tarafından bir anlatım haline dönüştürülmüştür. Öyleyse bir hadisin formunu bire-bir taklit etmek yerine ardındaki motivasyonu tespit edip ona göre hareket edilmelidir. Sünnete uymak da budur.⁵³

Tezde savunulan ve yukarıda özetlenen anlayışta görüldüğü gibi sünnet, risâlet vasfından tecrit edildiğinde herhangi bir tarihsel şahsiyetin beşerî çabalarına dönüşmektedir. Bu durumda sünnete ittiba inancı içkin değer, saik, vicdan veya motivasyona; ibadet amacıyla örnek alınan davranış modeli vazife ahlakına, ahlak da etik davranışa dönüşmektedir. Yazarın örnek alınabilir, her dönem uygulanabilir, sorumluluk duygusu yükleyen, çaba gerektiren ve örnek bir davranışa dönüşen bir sünnet ortaya koyma endişesiyle böyle düşünmüş olması ihtimali bu gerçeği değiştirmemektedir. Ayrıca eğer sünnet beşerî bir çaba olarak görülürse bu takdirde 23 yılla sınırlandırmanın bir anlamı olmaz. Zira bu anlayışa göre Hız. Peygamber'in nübüvvet sürecindeki söz ve fiilleri ile nübüvvetten önceki söz ve fiilleri arasında fark olmaması beklenir.

Yukarıda özetlenen sünnet anlayışından hadisler ve onun ilk râvileri ve uygulayıcıları olan sahâbîler de nasibini almaktadırlar. Hadisler artık yaşanmış hayatın içinden alınmış kesitler sunan, gündelik hayatın inişleri, çıkışları ve çelişkilerini yansıtan ve her seviyeden insanın kendisini bulabildiği, rahatlıkla anlayabildiği, okurken Hız. Peygamber'le muhatap olmuş hissi veren konuşma üslubunda metinler değildir. Yeni metotla hadisler çelişkilerden özenle arındırılmış, sebep sonuç ilişkisine göre kurgulanmış, içeriği rivayet edildiği dönemin değil yaşanan hayatın algısına göre yorumlanmış kuramsal ve edebî metinlere dönüşmüşlerdir. Bu metinler artık sadece belli bir uzman grubunun anlayıp yorumlayabileceği, Hız. Peygamberin mesajının ruhunu yansıtsa bile onun lafızları olmadığı kesin olan kurgulardan ibarettir. Dolayısıyla artık canlı bir hayatı inşa eden kaynak olmaktan çıkıp zihinsel faaliyetin nesnelere olmuşlardır. Bu değişikliğin ve zorluğun farkında olan yazar, yeni metodun zaten uzmanlara hitap ettiğini, uzman olmayanların ise hadislerden/sünnetten animasyonlar, çizgi filmler, çeşitli edebî ve sanatsal türlerle istifade etmesini öngörmektedir.⁵⁴ Bu anlayışta sahâbe de sünneti/dini doğru öğrenmek, uygulamak ve aktarmak için canını dişine takmış bilinçli ve örnek müminler değil, olay olarak tanımlanan hadislerle tesadüfen şahit olmuş ve sonra gör-düklerini düzensiz olarak anlatan tarafsız gözlemciler gibi tasvir edilmişlerdir.

Bu yaklaşımın Hız. Peygamber'in bütün söz ve davranışlarını ilahî işaretlerin formu olarak gören anlayışlara bir tepki olduğu düşünülebilir. Böyle olsa bile ifrata verilecek cevap tefrit olmamalıdır. Hız. Peygamber'in beşer ve resûl olmak üzere iki vasfı vardır. Bu vasıfların hepsini ilahî kabul etmek ne kadar yanlışsa bunları büsbütün beşerî kabul etmek de aynı şekilde yanlıştır. Bunlardan birinin yok sayıldığı her anlayış yanlış bir peygamber tasavvuruna yol açar. Dolayısıyla önemli bir kısmı taabudî ve teşrîî hükümler ifade eden sünneti, beşerî

53 a.g.e., s. 332.

54 a.g.e., s. 328.

bir bilgiye indirgemek onun risâlet vasfıyla bağıını koparmak demektir. Burada Hz. Peygamber'in örneklik değeri olan söz ve fiilleriyle öyle olmayanların nasıl ayırt edileceği sorunu ortaya çıkabilir. Usûlcülerin sünnet tanımı bu noktada açıklayıcı niteliktedir. Onlar bir fiil veya sözün sünnet olabilmesi için, teşrîî değerde olmasını esas alırlar. Yani sünneti Hz. Peygamber'in emirleri ve yasakları ile diğer insanlar da örnek alıp yapsınlar diye yaptığı fiilleri olarak tarif ederler. Bunun dışında kalan söz ve fiillerini sünnet kapsamında saymazlar. Bu anlamdaki sünnete örneklik değeri kazandıran da risâletle olan ilgisinden, Gazzâlî'nin deyimiyile Allah'ın muradına delalet etmesindedir. Ona göre aksi takdirde Rasûlullah'ın sözü tek başına hüküm olmadığı gibi, bağlayıcı da değildir. Sünnet Allah'ın hükmüne delalet ettiği için delildir.⁵⁵

Sünneti/dini normatif özelliğinden tecrit edip içsel bir iyilik duygusuna dönüştürme şeklindeki öneri de sorunludur. Zira sünnetin özellikle taabbudî hükümler ihtiva eden kısmının illeti açık değildir. Ayrıca eğer nasların her zaman fayda ve zarar ilkesine göre yorumlanabileceği, başka bir deyişle illetinin her zaman tespit edilebileceği düşünülürse bu takdirde peygamberlere olan gereklilik de tartışmaya açılmış demektir.

Bu noktada tükürme yasağıyla ilgili rivayetlere getirilen yoruma da katılmak mümkün değildir. Çünkü söz konusu rivayette iddia edildiği üzere sol tarafımıza ya da ceketinizin içine tükürülmesi gerektiği şeklinde bir anlam bulunmamakta, bilakis hadiste tükürme eyleminin insanları rahatsız edecek şekilde yapılması yasaklanmaktadır. Gayri iradî bir durumda ise yani tükürmek zorunda kalındığında, elbisenin sol tarafının içine (başkasına doğru değil), ya da ayakaltına (yani başkası görüp rahatsız olmasın diye ayakla üzerinin toprakla örtülmesi) öğütlenmektedir. Bu ise hapşırırken ağızımızı mendil ya da mendil yoksa sol kolumuzun iç kısmıyla kapatmamız gerektiğine benzer bir tavsiyedir. Her hâlükârda rivayette sol tarafa tükürmenin sünnet olduğu değil, tükürme eyleminin başkasını rahatsız edecek şekilde yapılmasına dair bir yasak söz konusudur.

Hz. Peygamberin bazı söz veya uygulamaları arasında farklılıklar bulunmasını, sünnetin beşerî karakterine bağlamak yerine bir davranışı belletmenin/öğretmenin aşamaları olarak kabul etmek gerekir. Sadakanın çeşitlerini anlatan ve bunu yapamıyorsan şunu, onu da yapamıyorsan bunu yap, hiçbirine gücün yetmezse bari kötülükten uzak durarak insanlara yük olma hadisinde olduğu gibi farklılıklar çoğu zaman muhatabın durumundan kaynaklanmaktadır.

4. Tezin Özgünlüğü

Bütünsel Yaklaşım metodunun klasik usûle nasıl bir katkı yaptığını yazarın kendi kaleminden okumak mümkün olmamaktadır. Çünkü geçerli bir bilgi teorisi olduğuna

55 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ* (nşr. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993, s. 80.

inanılmadığı için⁵⁶ tezin klasik hadis usûlüyle bir mukayesesine ihtiyaç duyulmamıştır. Hatta aynı gerekçeyle bu usûle ait istilahlara bile kullanılmamıştır. Bunun yerine tezde olay, gözlemci, aktarıcı, anlatıcı, nesne, grup, kurgu, ortam bilgisi, kuşatıcı doğruluk, birinci anlama düzeyi (*rivâyetü'l-hadis*), ikinci anlama düzeyi (*dirâyetü'l-hadis*) gibi üzerinde herhangi bir anlam birliği olmayan bu metoda özgü yeni terimler kullanılmıştır. Bundan dolayı bu son kısımda tezin geçmiş bilgisi hakkında sağladığı bilginin kesinlik derecesi ve klasik usûlden farklı olarak bir rivayet hakkındaki bilgilerimize nasıl bir katkı yaptığı açısından kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Böylece alternatif bir metod olma iddiasındaki tezin özgünlüğü anlaşılmış olacaktır.

Bilindiği üzere klasik bilgi teorisinde geçmiş bilgisi, kesinlik derecesine göre mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılır. Mütevâtir kesin (*yakîni*) bilgiyi, âhâd ise kesinlik derecesi ne olursa olsun mütevâtir dışında kalan her türlü (*zannî*) bilgiyi ifade eder.

Bu taksimde tez mütevâtir kapsamına girmemekte, yazarın da böyle bir iddiası bulunmamaktadır. Zaten o mütevâtiri kabul etmez ve buna sebep olarak da modern bilgi teorisinde buna karşılık gelen bir kavramın olmaması gibi ilginç bir gerekçe gösterir. Ona göre esasında geçmiş bilgisi mümkün değildir,⁵⁷ dilin yapısı gereği, ne kadar sağlam olursa olsun hiçbir metod geçmişteki bir olayı tam olarak aydınlatamaz.⁵⁸ Biz, geçmiş bir olayın ancak yaklaşık bir sûretini öğrenebiliriz. Bunun en güvenilir yolu da isnâdların güvenilirliğini esas almadan, derlenen bütün haberden hareketle kurgulanan olay hakkında bilgi veren *Bütünsel Yaklaşım* metodudur. Zira isnâdın değerlendirilmesiyle edinilen bilgi inanca dayalıdır, bu yüzden öznel; *Bütünsel Yaklaşım*'la elde edilen bilgi ise bilimseldir ve bu yüzden daha nesnel.

Teorik olarak geçmiş bilgisinin mümkün olmadığını, dolayısıyla tevatürün varlığını kabul etmese de yazar, Hz. Muhammed'in varlığı, böyle bir şahsın tarihte gerçekte yaşayıp yaşamadığı, peygamberlik iddia edip etmediği konusunda en ufak bir kuşku duymamakta ve tezini bu kesinlik üzerine bina etmektedir. Şu halde "geçmiş hakkında kesin bilgi elde edilemez" yani "mütevâtir yoktur" demekle öncelikle kendi kendisiyle çelişmiştir. Tezinde önerdiği *Bütünsel Yaklaşım*'ın sağladığı bilgi, mütevâtir kapsamında değildir. Ancak metod hem standart mütevâtirle hem de tevatürün serbest kullanımlarıyla benzerlik arz eder. Bu metod, nesnel bilgi sağlama iddiasında olması, sened değerlendirmelerini ve râvilerin niteliklerini dikkate almaması, bilgiye değer yüklememesi, yani dinî ve dinî olmayan gibi bir ayırıma girmeksizin olgusal bilgiyi esas alması açısından tevatür teorisine oldukça benzemektedir. Tevatürde bilgi râvinin niteliğine göre değil, haberin işitilme sayısına göre oluşur. Bu yüzden râvinin Müslüman veya kâfir oluşuna değil, haberin yeterli derecede işitilip işitilmediğine bakılır. Tevatürde belli bir aşamadan sonra râvilerin sadece nitelikleri değil kendileri de

56 *Bütünsel Yaklaşım*, s. 312.

57 a.g.e., s. 97.

58 a.g.e., s. 67, 77.

belirsizleşir ve tamamen devreden çıkarlar. Eş zamanlı olarak akli muhakeme de devreden çıkar ve biz bilgiyi sadece zihnimizde buluruz. Hz. Muhammed Mekke'de doğmuştur, Medine'ye hicret etmiştir ve orada vefat etmiştir bilgisi gibi. Bundan dolayı mütevâtir, bizatihi bilgi doğuran haber olarak tarif edilir. Tevatür bilgisi kesinlik açısından duyu ve akıl bilgisi gibidir, onlardan farklı olarak bilgi anlık değil tedrici olarak oluşur ama son kertede aynı kesinliği sağlar. Fakat çoğu zaman bilginin oluşum sürecinin farkında olmadığımız için akıl ve duyu bilgisinden farkını anlayamayız. *Bütünsel Yaklaşım* metodunun tevatürden kesin olarak ayrıldığı yer de burasıdır. Haberin doğruluğu için bizatihi haberin kendisinden hareket edilmişse de bilginin oluşumu haberle değil, haber üzerinde yürütülen akli muhakemeyle sağlanmıştır. Akli muhakeme bilginin oluşum anına kadar devam eder ve yine de kesinliğe ulaşamaz. Bu yönüyle *Bütünsel Yaklaşım*, kesin olarak standart mütevâtirden ayrılır.

Teori, rivayetler arasındaki ortak temayı/kadru'l-müşterek yakalamayı hedeflemesi açısından manevi mütevâtire de benzemektedir. Ancak manen mütevâtirle bir şeyin var veya yok olduğu sonucuna varılabilir, detay öğrenilemez. "Hatem cömerttir", "Ali kahramandır" gibi. Bütünsel yaklaşım teorisi ise ortak temayı – tezde buna "ifade" denilmiştir – tespit etmekle kalmıyor, detayları da tespit edip olayı yeniden kurgulama iddiasındadır. Bu yüzden manevi mütevâtirden de farklılaşır.

Teorinin, İbn Hacer'in hadisler arasında tevatürün varlığına dair yorumuna da oldukça benzeşen yönleri bulunmaktadır. İbn Hacer, rivayet tarikleri, râvilerin yalan üzerinde birleşmelerini imkânsız kılan nitelikleri yeterince bilinirse hadis eserlerinde, tevatür tanımına uygun çok sayıda rivayetın bulunabileceği kanaatindedir.⁵⁹ Ancak *Bütünsel Yaklaşım* tarikleri toplamakla yetinmeyip onları yeniden inşa etmeyi hedeflediğinden bu yöntemden de farklılaşmaktadır.

Sonuç olarak *Bütünsel Yaklaşım*'ın sağladığı bilginin, tevatürün dışında kalan her türlü bilgi olarak tarif edilen âhâd kategorisinde olduğu kesindir. Bu kategori içerisinde aynı konudaki rivayetleri bir araya getirerek zayıf hadise kuvvet kazandırması açısından *sahih li-ğayrihiye* benzemektedir. Yazar da teorisini bu mantık üzerine kurduğunu belirtmektedir. Ancak olayı kurgulamakla bu yöntemden de farklılaşmaktadır.

Âhâd yolla elde edilen bilgide öznellik elbette sıfırlanmaz, en iyimser durumlarda bile hata ihtimali mevcut olmaya devam eder. Bu zaten nazarı/düşünsel bilginin özelliğidir. Nitekim tezde de *Bütünsel Yaklaşım* metoduyla ortaya çıkan kurgu ve buna dayalı senaryoların kesin doğru olarak görülemeyeceği özellikle vurgulanmıştır.⁶⁰

Sahih-zayıf olmasına bakmaksızın bir konuyla ilgili gelen bütün bilgileri hesaba katması açısından tez Taberî, Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Kesîr gibi âlimlerin metodunu da andırmaktadır. Ancak bu âlimler, topladığı bu bilgiler arasında herhangi bir tercihte bulunmamış, sonuç

59 İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhëtü'n-nazar şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1989, s. 28.

60 *Bütünsel Yaklaşım*, s. 327.

çıkarmayı okuyucuya bırakmışlardır. Yazarın yaklaşımında ise bilgiler analiz ve terkip edilecek okuyucuya belli bir perspektif dayatılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu âlimlerin yönteminden de ayrılmıştır.

Bu değerlendirmeler ışığında *Bütünsel Yaklaşım* teorisinin deneysel verilerin kullanıldığı bazı durumlarda âhâddan daha kesin bilgi ifade etmekle beraber, son tahlilde zannî bilgi ifade ettiği söylenebilir.

Bütünsel Yaklaşım'ın Hadis incelemelerine getirdiği en somut katkı ise, bir rivayetin mevcut bütün kaynaklardaki tariklerini bir araya getirerek geniş bir perspektifle değerlendirme imkânı sunmasıdır. Metodun ikinci aşaması olan rivayet tariklerinin birleştirilerek hadisin yeniden inşası için incelenen örnekler henüz bir genellemeye imkân verecek nitelikte değildir. İki haydut⁶¹ ve Kûsûf Hâdisesi⁶² örnekleri hayli ikna edici ise de bunların ikna ediciliği kurgunun modern bilimlerin verileriyle desteklenmesinden kaynaklanmıştır. Ancak bu örnekler hem muhteva hem de rivayet tekniği açısından zengin bir çeşitliliğe sahip olan bütün hadislerde aynı sonuçların alınacağını göstermeyebilir. Bir rivayet için geçerli olan bir kurgu, başka bir rivayette tamamen farklı sonuçlar verebilir. Ancak özellikle ahkâm ve ibadet konularında uygulanmasının nasıl sonuçlar vereceği merak konusudur.

Bu haliyle metodun hadis rivayetlerine göre daha esnek bir yapıya sahip olan ve yazarın hadis-sünnet anlayışına da uygun olan siyer yazımı için kullanışlı bir metot olduğu kuşkusuzdur. Nitekim *Bütünsel Yaklaşım* ifadesinin, beklendiği üzere bir rivayetin ilgili bütün tariklerini bir arada değerlendirmekten ziyade aslında hadis-siyer bütünlüğünü ifade etmek için kullanıldığı, tezdeki şu ifadelerden de anlaşılmaktadır: “Mantıklı, akılcı ve doyurucu bilgi verebilen sistematik bir siyer kurgusu için merkezde Hz. Peygamber olmak kaydıyla dinî olsun olmasın, sahih ya da mevzu olsun, o dönemle ilgili her türlü kayıt, veri toplanarak muteber bir siyer kurgusu ortaya konulabilir.”⁶³ Böylece itikâd, fıkıh ve sünnetin baskısından (!) kurtarılan hadisler, itinayla mantık ve aklın insafına terk edilmiş olurlar.

Kanaatimizce *Bütünsel Yaklaşım* metodu, önemli bazı katkılarına rağmen klasik usûlden müstağni olmamızı gerektiren alternatif bir metot olarak görülemez. Bu yüzden tezin tevatüre dayalı bir zemin üzerine kurulu dinî anlayışımızda bir değişiklik yapması beklenmemelidir. Âhâd rivayetlere gelince bu metodun tavrı sünnetler ve problemleri rivayetlerin tespitine ve yorumuna yeni açılımlar ve katkılar sağlayacak nitelikte olduğu inkâr edilemez. Ancak klasik usûle göre sahih olarak tespit edilmiş ve uygulamaya esas olmuş herhangi bir hadisin bu metotla yanlışlandığına dair bir örnek bulunmadığı için bu konuda yorumda bulunmak şimdilik zor görünmektedir. Zira metodun teorik boyutunun daha anlaşılır kılınmasına ve uygulanabilirliğinin farklı örnekler üzerinden gösterilmesine ihtiyaç vardır. Bize göre

61 a.g.e., s. 247-309.

62 a.g.e., s. 363-464.

63 a.g.e., s. 187, 188.

yazar sadece belli örneklerden yola çıkarak metodun bütün hadislere uygulanabileceği şeklinde bir genellemeye gitmekte ve klasik usûle alternatif bir metot olarak göstermekte aceleci davranmıştır. Tezde bilgisayar imkânlarının etkin bir şekilde kullanılmış olması, modern bilimlerin verilerinden yararlanılmış olması hadis araştırmalarında ufuk açıcı nitelikte diğer bazı önemli katkılardır.